

Є. О. Романенко
В. С. Курило
В. М. Воронін

РЕЛІГІЇ СВІТУ
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ
ПОНЯТІЙНО-
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК

Харків
«ФОЛІО»
2021

ПЕРЕДМОВА

Оволодіння точними і широкими науковими знаннями у сфері релігієзнавства та історії релігій — необхідна умова зростання професійного рівня будь-якого сучасного фахівця в галузі гуманітарних наук, а також публічного адміністрування. Глибоке знання історії світових духовних культур, зокрема релігій, відчиняє двері до правильного розуміння й осмислення всієї величезної глибини цивілізаційного надбання людства. Це є також надзвичайно важливим для ефективного оволодіння багатством загальнолюдських цінностей, відродження втрачених у роки тоталітарної влади здобутків національної духовної культури, формування нової системи ціннісних орієнтацій та ідеа-

лів України, що нині займає гідне місце у цивілізованому світі.

Значною мірою розв'язати зазначені проблеми допоможе ця книга. До енциклопедичного понятійно-термінологічного словника включена велика кількість дефініцій, що вживаються у віровченні та практиці відправлення обрядів основних світових релігійних культів, у роботах з релігієзнавства, історії релігій, архітектури культових споруд, іконопису, імена святих, служителів і засновників різноманітних релігійних культів, ієрархів, релігійних мислителів і філософів, найбільш важлива інформація про релігійні організації тощо. Значна кількість понять і термінів наводиться вперше, їх об'єктивного наукового

пояснення немає в жодному з існуючих релігієзнавчих та енциклопедичних словників, а пояснення інших дається на основі новітніх наукових знань, перш за все фундаментальних досліджень найбільш авторитетних учених США та Великої Британії, які в наш

час займають провідні позиції у світовому релігієзнавстві.

Основна мета видання — надати максимально повну і точну інформацію з цих питань усім, хто цікавиться проблематикою релігієзнавства та історією релігійних вчень.

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

А

Аарон — старший брат і тлумач Мойсея, перший священик народу ізраїльського. Згідно з біблійними оповіданнями, не вистоявши перед бажанням одноплемінників, він наказав зробити ідола — золотого тільця.

Ааронівці — прихильники Андрія (Аарона) Жукова, засновника однієї з безпівських течій (згод) у російському старообрядництві.

Ааронове священицтво — нижчий рівень священства в мормонізмі.

Аба (від араб. батько, отець) — *священик* сирійської, коптської та ефіопської церков, а також звертання до нього.

Абат (лат. *abbas*, від давньоєврейськ. отець) — у ка-

толицизмі — настоятель чоловічого монастиря.

Абатство — чоловічий або жіночий монастир у католицькій церкві.

Абдаллах (бл. 545—570) — батько *Мухаммеда*. За арабською легендою, — погонич верблюдів, який оженився на сирійській цариці.

Абдест (з перс.) — 1. В ісл. — *обряд* обмивання ніг і голови перед релігійними церемоніями. 2. Вода для цього обряду.

Аб-дут, -та — індійський *факір*, по допомогу до якого зверталися жінки, що не мали дітей.

Аберації — у культурі «Церкви саєнтології» містять у собі нераціональну чи неадекватну поведінку, що

є наслідком дії так званого «іграм».

Абиз — див. *мулла*.

Абішека — в індуїзмі — церемонія обмивання священою водою Гангу.

Абраксас (лат. *abraxas*) — священний камінь греко-католицького чернечого ордену базиліан (василіан). Походження слова невідоме. Можливо, його літери утворюють число 365, яке гностики вважають священним. Камінь у формі людської фігури з головою лева, півня, слона, змії тощо. Вважався талісманом, використовувався в магії та алхімії.

Абраміти — християнська секта, виникла в XVIII ст. в Богемії. Послідовники гуситів. Абраміти вважали себе прихильниками давньоєврейської релігії («релігії Авраама») до затвердження в ній обряду обрізання. Як і іудеї, вірували в Єдиного Бога, безсмертя душі, шанували суботу та не вживали свинину. Заперечували догмати про Трійцю, боговтілення Ісуса, а також християнські таїнства і обряди. З Біблії брали Десять Заповідей і молитву «Отче Наш».

Абсолют (лат. *absolutus* — безумовний, повний, необмежений, досконалий) — нічим і ніким не зумовлена, самосутня, самодіяльна, вічна і нескінченна, повністю вільна і досконала духовна сутність, яка є джерелом і першоосновою світу. Християнство рисами А. наділяє бога.

Абу-Хашим (VIII ст.) — один із засновників *суфізму*.

Абхідхарма (санскр.), **Абхидхамма** (палі) — третій і останній після Віная-пітаки і Сутта-пітаки розділ буддійського канону. Його повна назва — Абхидхарма-пітака — букв. «корзина, яка містить буддійську доктрину». З'явився після розколу буддизму.

Абхінавагупта (біля 975—1025) — великий тантричний філософ (шайва) з Кашміру, автор Тантралока. А. сповідував вищий недуалізм (парамадваявада), який стоїть вище ведійського недуалізму (адвайта веданта).

Абхірати (санскр.) — у міфології махаяни — рай, що міститься на сході. А. — це утопія з характерним урівнюванням усього: тут немає

ні гір, ні долин, ні каміння, усі дерева однакової висоти, а всі люди однаково здорові, щасливі та безгрішні.

Аб'юрація (лат. *abjuratio* — клятвена відмова) — публічне зречення віри або переконань.

Ав (Менахем-Ав) — «Утішитель Ава», п'ятий місяць єврейського календаря. У перекладі з давньоєврейської мови слово Ав означає «батько».

Аваддон (від давньоєвр. загибель, руйнування) —

1. У *Старому Завіті* — царство мертвих, *пекло*.
2. У християнстві та іудаїзмі — янгол смерті, безодні, який наприкінці часів спрямує проти людства караючу рать страшною сарани.

Авакум (Хавваккук) (давньоєвр. обіймає) — один з 12-ти так званих малих пророків, про час і місце народження якого в Священному Писанні нічого не говорить. Безсумнівно одне, що він жив за царювання Йосії та був сучасником пророка Єремії.

Авалокітешвара (санскр. *Avalokites vara*, кит.: Гуань-інь [Kuan-yin], яп.: Каннон [Kan-

non]) — «Господь, [милости-во] поглядає вниз», бодхисаттва, наділений безмежним співчуттям, що захищає тих, хто закликає його в хвилину смертельної небезпеки або при народженні дитини. Спочатку його представляли істотою чоловічої статі, але в Китаї і Японії стать цього небожителя змінилася на жіночу.

Аварана (санскр.) — в індуїзмі — Покров, Пелена, Захист, Завіса, створювана ілюзією (майя). На цю завісу свідомість проєктує власні ментальні конструкції, прийняті ним за справжню реальність. При просвітлінні пелена перед внутрішнім поглядом спадає, розсіюється, відкриваючи справжню суть речей.

Авастха (Граха-Авастха) — в індуїзмі — три стани свідомості, які відчуває кожна людина: 1) легкий сон (джаграт), в якому людина усвідомлює об'єкти зовнішнього світу і здатний думати і діяти відповідно до цього усвідомлення; 2) стан сновидіння (свапна), в якому існують тільки суб'єктивні, розумові образи

об'єктів, відсутні контроль над цими образами, тілесні страждання і задоволення, а також свідомо оцінка цих об'єктів; 3) стан глибокого сну (сушупті), в якому немає ніяких образів, ні суб'єктивних, ні об'єктивних; є тільки стан блаженного спокою, про який людина може пам'ятати, прокинувшись.

Аватара (санскр. той, хто сходиться вниз) — в індуїзмі — втілення Бога в образах інших богів, людей або тварин, яке приходить з духовного світу задля спасіння визначених певними обставинами душ.

Авва — батько (арамейське слово у грецькій вимові). Характеристичне молитовне звернення до Ісуса Христа перших християн.

Аввакум Петрович (1620 або 1621—1682) — один із засновників російського старообрядництва. Переконалий противник реформ патріарха Никона. Звинувачений в ересі, висланий на заслання і згодом страчений на вогнищі за виступи проти царя і патріарха.

Авгури (лат. птахи) — жрецька колегія в Стародавньому Римі, що займалась птахогаданням, тобто дізнанням волі богів за криком птахів або їх польоту.

Август (*Augustus*; 63 р. до н. е. — 14 р. н. е.) — перший римський імператор (з 27 р. до н. е. до 14 р. н. е.), під час правління якого, за релігійними джерелами, народився Ісус Христос.

Августин Аврелій (354—430) — християнський теолог, філософ, один з Отців церкви. Головні твори: «Сповідь», «Про Град Божій».

Августинізм — течія у християнській філософії, яка розвиває уявлення про віру як внутрішнє спілкування людини з Богом, про пізнання Бога ірраціональним шляхом. Засновником августинізму є середньовічний богослов Августин Аврелій (354—430). Упродовж низки століть А. був панівним ученням у католицькій церкві. Після XIII ст. офіційним ученням католицизму стає томізм. Нині августинізм не є офіційною філософією католицизму, проте кори-

стується в консервативних католицьких колах значним впливом.

Августинці — католицький чернечий орден, який отримав назву від свого статуту, імовірно приписується блаженному Августину. Августин вів подібний чернечому спосіб життя спочатку зі своїми друзями, а потім, уже під час перебування єпископом, з кліриками і описував його в своїх творах (наприклад, «Правила Святого Августина»).

Авелут (давньоєвр. скорбота, траур) — в іудаїзмі — траур за померлим.

Авель — згідно з Біблією, другий син Адама і Єви, пастир овець, убитий старшим братом Каїном через заздрощі, оскільки його жертва, принесена «від своїх перворідних з отари», була прийнята Богом, а жертва Каїна, «від плодів землі», — відкинута.

Авеста — збірник священних книг зороастризму, найперша зі світових релігій одкровенень, послідовники якої проживали в сучасних Центральній Азії, Ірані, Афганістані, Азербайджані

й ряді країн Близького і Середнього Сходу.

Авідья (від санскр. невідання, незнання) — в індуїзмі — форма чуттєвого і логічного пізнання явищ, яка не розкриває їхньої істинної природи («нижча мудрість»); на зміну їй приходять відья («вища мудрість»), що несе людині абсолютну істину.

Авіценна (Абу Алі Хусейн ібн Абдаллах Ібн Сіна) — знаменитий перський мусульманський філософ — представник східного аристотелізму і видатний лікар. Народився в 980 р. у селищі Афшані біля Бухари (Саманідська держава). Був придворним лікарем саманідських і даїлемітських султанів, деякий час — візиром у Хамадані. Помер у 1037 р.. У своїх релігійно-філософських працях («Книга про птахів», «Книга про кохання», «Книга про сутність молитви», «Книга про зміст паломництва», «Книга про звільнення від страху смерті», «Книга про приречення») розрізняв можливо існуюче, що існує завдяки іншому, і абсолютно необхідне, що існує завдяки

собі. А. стверджує совічність світу Творцю. Творіння у вічності пояснював за допомогою неоплатонічного поняття еманачії, обґрутовуючи в такий спосіб логічний перехід від первісного єдиного до множинності створеного світу. А. обмежував процес еманачії світом небесних сфер, розглядаючи матерію не як кінцевий результат сходження єдиного, а як необхідний елемент будь-якого можливого буття. Космос ділиться за А. на три світа: матеріальний світ, світ вічних нестворених форм і земний світ у всьому його різноманітті. Індивідуальна душа утворює з тілом єдину субстанцію, що забезпечує цілісне воскресіння людини; носієм філософського мислення виступає конкретне тіло, схильне до прийняття розумної душі. Абсолютна істина може бути досягнута за допомогою інтуїтивного бачення, яке є кульмінацією процесу мислення.

Авлія (валі, велі) (араб. святий) — в ісламі — люди, які проводять увесь час у молитвах та поминанні Аллаха.

Вони ведуть праведний спосіб життя і уникають гріхів, постійно вдосконалюючи свій духовний світ. Фактично — святий, якому поклоняються після смерті.

Авраам (давньоєвр. батько багатьох) — біблейський патріарх, шанований в іудаїзмі, християнстві та ісламі (Ібрахим). Вважається протцем євреїв (через Ісаака) та арабів (через Ісмаїла).

Авраамічні релігії — у релігієзнавстві — загальне найменування перш за все для трьох монотеїстичних релігій — іудаїзму, християнства та ісламу. Назва пов'язана з патріархом семітських племен — Авраамом. Згідно з книгою Буття, Бог уклав завіт з Авраамом і визначається відколи «Бог Авраама». Також до а. р. відносяться караїзм, месіанський іудаїзм, бабізм і Віра Бахаї (бахайзм), растафаріанство, мандеїзм, езидизм, релігії друзів і самаритян та ноахидство.

Аврат (араб. слабке незахищене місце, статеві органи) — частина тіла, яку мусульмани зобов'язані прикривати перед іншими людьми.

ми. Для жінок авратом прийнято вважати все тіло за винятком овалу обличчя та кистей рук, для чоловіків — від пупка до колін включно.

Автокефалія (грецьк. *autos* — сам та *kephale* — голова) — у православ'ї — повне самоврядування церкви, її незалежність від інших єдиновірних помісних церков.

Автономія церковна — у православ'ї — незалежність церкви з питань внутрішнього управління, що надається тією чи іншою автокефальною церквою, до складу якої ця церква входила раніше на правах екзархату чи єпархії.

Автономна церква — канонічне об'єднання православних єпархій за територіальною ознакою, яке має власного предстоятеля (зазвичай у сані митрополита), обмежене внутрішнє самоврядування і входить до складу автокефальної церкви.

Автономна церква в Україні (1941—1944) — автономна церква у складі Російської православної церкви, що виникла й діяла на території

окупованої нацистами у період Другої світової війни.

Авторитаризм церковний — ієрархічна форма церковного управління, що затверджує відповідну субординацію, підпорядкування нижчого духовенства вищому, мирян — клірові. Одна з форм церковного панування.

Автохтонні культу — корінні, місцеві культу населення певної країни.

Агав — апостол, один із сімдесяти учнів Ісуса Христа, що володів даром пророцтва.

Агада — частина Талмуда, яка не має прямого відношення до Закону. В Агаді містяться численні моральні філософські ідеї, таємниці Тори.

Агапа (грецьк.) — загальна трапеза християн перших століть, звана «вечерею любові». Агапи влаштовувалися християнами в спогад Таємної Вечері, на якій Ісус Христос встановив таїнство *Євхаристії*.

Агапіт Печерський (пом. 1095) — чернець Києво-Печерської лаври, що відповідно до житій, прославився як чудесний та некорисливий цілитель.

Агасфер (Вічний Жид) — персонаж поширеної середньовічної християнської легенди, що відмовив Ісусу Христу у відпочинку по дорозі на Голгофу, був за це приречений Богом на вічне блукання світом.

Агада — давня духовна й літературна пам'ятка іудаїзму; у раввіністичному іудаїзмі — частина *Талмуду* (друга його частина — *Галаха*).

Агенда (від лат. *agenda* — те, що потрібно зробити) — протестантська богослужбовна книга.

Агіасма (грецьк. святиня) (**Велика Агіасма, хрещенська вода, богоявленська вода**) — вода, освячена напередодні та в саме свято Богоявлення, Хрещення Господнього. Великою А. називають її тому, що над нею звершують чин великого водосвяття з особливими молитвами, які розкривають усю глибину та сенс освячення води. Уперше, за євангельськими оповідями, воду освятив Ісус Христос, увійшовши в річку Йордан у день свого Богоявлення. Тому у православній усній традиції хрещенська

вода має надзвичайні властивості: не псується роками, зціляє недуги, благодатно просвітлює людину. Вважається, що кроплення святою водою страшить і відганяє демонів. За усталеною традицією багато православних зберігають біля ікон та споживають натщесерце.

Агіографія (грецьк. *hagios* — святі та *grapho* — пишу) — різновид церковної літератури; життєписи (життя) святих.

Агліпаянство — релігійно-політична течія на Філіппінах. Виникла наприкінці XIX ст. у період боротьби філіппінського народу проти іспанської колонізації. Нині існує під офіційною назвою «Незалежна філіппінська католицька церква», однак частіше її називають Церквою Агліпая. Священники цієї церкви не дають *обітниць безшлюбності*; скасовано *сповідь, богослужіння* проводить-ся місцевими мовами.

Агль аль-Байт (араб. люди дому) — члени сім'ї та дружини пророка Мухаммада, а також самоназва шиїтів.

ЗМІСТ

Передмова	3
Терміни і поняття	5
Основна бібліографія	370
Абетковий покажчик	386
Список скорочень	421
Про авторів	422